

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Informační věda

Autoreferát (teze) disertační práce

Mgr. et Mgr. Klára Andresová

Šíření vojenské teorie v raném novověku: Vojenské příručky

vytištěné ve střední Evropě v letech 1550–1650

The Dissemination of Military Theory in the Early Modern Period:

Military Manuals Printed in Central Europe in 1550–1650

Vedoucí práce PhDr. Richard Šípek, PhD.

2023

Úvod

Vojenské příručky jsou jedním z dosud živých žánrů naučné literatury, jehož počátky lze sledovat již ve starověku. V Česku ani ve světě se mu dosud nevěnovalo mnoho badatelů a výzkum těch, kteří se na něj zaměřili, byl obvykle vymezen poměrně úzce. Cílem předložené disertační práce je charakterizovat raně novověké vojenské příručky s hlavním zaměřením na ty, které byly vtištěny ve střední Evropě v letech 1550–1650. Výzkum se hlásí k tzv. kulturním dějinám vojenství a hnutí *New Military History*, mezi jehož charakteristiky patří ambice aplikovat při bádání na vojenskou problematiku metody obvyklé při výzkumu témat z oblasti nemilitárních dějin a pohlízet na vojenské dějiny optikou pramenů, které byly dosud vytěženy málo, nebo vůbec. Hlavní výzkumná otázka této disertační práce zní: Jaké jsou dějiny vydávání vojenských příruček ve střeoevropském prostoru v letech 1550–1650? Její dílčí aspekty zodpovídají jednotlivé kapitoly.

Vymezení tématu

Úvodem je třeba zdůvodnit vymezení předmětu zájmu této práce. S ohledem na základní průzkum vojenských manuálů z různých historických období charakterizují vojenské příručky takto: Jedná se o naučné publikace určené vojákům na různých stupních armádní hierarchie. Obsahují informace týkající se vojenské služby a vojenství z obecného hlediska, nebo pouze služby a vojenství určitého druhu vojsk. Tyto informace mohou pocházet z jednoho či z několika typů zdrojů, mezi něž patří mj. vojenské či právní předpisy a nařízení, služební instrukce nebo praktické zkušenosti vojáků.

Časové vymezení 1550–1650 bylo zvoleno s ohledem na chronologické zasazení teorie Michaela Robertse o raně novověké revoluci ve vojenství, která měla proběhnout zhruba v letech 1560–1660 v západní a severní Evropě.¹ Tato práce tedy sleduje období, kdy se vojenské revoluční myšlenky mohly prostřednictvím teoretických knih postupně začít šířit do střední Evropy. Kromě toho se po roce 1550 v regionu, na nějž se tato práce zaměřuje, zvyšovala produkce zkoumaného žánru a její postupný nárůst zbrzdila až třicetiletá válka (1618–1648). V průběhu těchto let se vojenské příručky průběžně proměňovaly a doba mezi roky 1550 a 1650 je nejlépe charakterizována postupným přerodem příslušných knih z foliových svazků sloužících primárně k reprezentačním účelům aristokracie na drobné spisky využívané v nejšířší praxi.

---

¹ ROBERTS, Michael. *The Military Revolution 1560–1660: An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*. Belfast: Marjory Boyd, 1955.

Geografickým ohraničením tématu této práce je střední Evropa. Jako základ vymezení v tomto ohledu sloužily hranice dnešních států, které se obvykle do střední Evropy řadí. Vzhledem k historickému tématu projektu však bylo nutné reflektovat jejich historické hranice, které platily v rozmezí let 1550–1650, respektive hranice států, které se rozprostíraly ve zkoumané době zhruba v příslušné oblasti. Protože předmětem zájmu práce jsou pouze tištěné knihy, byly opominuty oblasti, v nichž se v předmětné době knihtisk neprovozoval vůbec, případně se v nich netiskl žánr vojenských příruček. V tomto smyslu byly z geografického vymezení v podstatě vyloučeny celé tehdejší Uhry a východnější regiony Polsko-litevské unie. Předložená disertační práce proto reflektuje pouze publikace vydané na území dnešního Německa, Polska, Litvy, západní Ukrajiny, Rakouska, České republiky, Švýcarska a východní části Francie.

Zaměření na tištěné knihy je poslední konkretizací tématu práce. Knihotisk byl ve zkoumané době dominantním způsobem rozmnožování vojenských příruček. Ačkoliv byl tento disertační projekt pojat interdisciplinárně, v průběhu jeho zpracování byly aplikovány především metody knihovědného bádání, s nimiž souvisí studium různých aspektů a okolností vydávání a tištění těchto knih. Do příslušných analýz by nebylo možné rukopisnou produkci zařadit, proto je ve většině předloženého textu záměrně opomíjena.

Metodologie

Za kapitoly, které poskytují zkoumanému tématu kontext tím, že ve stručnosti shrnují problematiku raně novověkého vojenství a přehled publikací zaměřených na raně novověké vojenské příručky, je zařazen text o metodologii práce. Mezi obory, jejichž optikou bylo na vojenské příručky při zpracovávání disertačního projektu pohlíženo, patří informační věda (vojenské příručky jako média přenášející informace), knihověda (vojenské příručky jako typografické objekty a výsledek kooperace tiskaře, ilustrátora, rytce, nakladatele a dalších profesionálů), dějiny umění (vojenské příručky jako umělecká díla, ilustrační složka) a vojenská historie (vojenské příručky jako nositelé vojenské teorie).

Proto také bylo nutné v rámci výzkumu aplikovat různé metody, které se vzájemně doplňovaly. Nejnáročnější součástí projektu byla heuristika a vytvoření bibliografického soupisu zkoumaných publikací, tedy retrospektivní bibliografie. V průběhu práce jsem postupně upřesňovala, jak bude žánr vojenských příruček v tomto projektu charakterizován. Pro tvorbu *Katalogu vojenských příruček vytištěných ve střední Evropě v letech 1550–1650*, který je první přílohou disertační práce, jsem excerpovala on-line dostupné bibliografické databáze, odbornou literaturu i tiskem vydané bibliografie a katalogy. Výsledkem se stal soupis

227 edic militárních příruček, které představují jádro zájmu práce. Pro zpracování tohoto projektu byly využity i další kvalitativní a kvantitativní výzkumné metody. Cílem prosopografie byla charakteristika sociální skupiny původců zkoumaných knih. Kvalitativní výzkum představovaly především analýza textu, typografie a ilustrací. Záměrem práce bylo ověřit několik předem stanovených tezí, formulovaných do dílčích výzkumných otázek uveřejněných na konci páté kapitoly.

Jádro disertační práce začíná šestou kapitolou. V ní jsou nejprve charakterizovány rukopisy raně novověkých vojenských příruček, poté je pojednáno o prodeji militárních tisků na knižních veletrzích a závěr kapitoly je zaměřen na předpokládané čtenáře knih, kterými se tato práce zabývá.

Typologie vojenských příruček podle obsahu a formy

Sedmá kapitola disertační práce je nejrozsáhlejší, jelikož poskytuje první informace o jednotlivých titulech ze souboru knih, na něž se výzkumný projekt zaměřil. Ve snaze o rozdělení raně novověkých vojenských příruček dle obsahu a formy bylo vymezeno šest subžánrů. Každá z celkového počtu 227 zkoumaných militárních knih byla do jednoho z nich zařazena. Některé z názvů těchto subžánrů jsou v kontextu militárních spisů běžně užívány již řadu let, jiné bylo třeba nově pojmenovat. Každý z nich je v sedmé kapitole charakterizován ve vlastní podkapitole, v níž je také pojednáno o tiscích, které lze do dané kategorie zařadit.

Traktáty o vojenství jsou reliktem středověkého vojenského písemnictví, který se v rámci knihtisku příliš neprosadil. Ve zkoumaném souboru publikací jich je pouze 12. Jejich text většinou představuje zamyšlení nad různými aspekty války. Zatímco většina dobových vojenských příruček se orientovala na čtenáře z řad (obvykle urozených) důstojníků a vojevůdců, vojenské traktáty se zaměřovaly především na panovníky, následníky trůnu, politiky či učence. Jejich dalším specifickým bylo vcelku obvyklé a preferované užívání latiny, která se v ostatních subžánrech neprosadila. S určitou okrajovostí tohoto žánru souviselo jeho časté vydávání mimo dobová centra knižní kultury.

Vojenská matematika je další nepříliš početnou skupinou dobových vojenských příruček, do níž bylo zařazeno 10 titulů. Jejich autory obvykle byli matematici, nikoliv vojáci. Knihy tohoto subžánru lze rozdělit do tří skupin: První z nich vznikala v druhé polovině 16. století a patří do ní soubory tabulek, které sloužily důstojníkům jako praktické pomůcky při organizaci mužstva do bitevních sestav. Ostatní zkoumané matematické tituly vznikly až v 17. století. V knihách z druhé skupiny mohli pevnostní stavitelé a inženýři zjistit ideální rozměry stavebních prvků ve fortifikacích a úhly, které mezi sebou tyto prvky měly svírat. Třetí skupina

byla určena budoucím důstojníkům při jejich teoretické přípravě na profesní kariéru, jelikož díla do ní zařazená se z části svého obsahu věnovala základům matematiky obecně, aby následně pojednala o jejím vojenském využití v různých situacích.

Dělostřelectví je ve zkoumaném souboru zastoupeny 41 spisy, z nichž má většina určité styčné plochy s minimálně jedním dalším subžánrem vojenských příruček. Zabývaly se různými otázkami souvisejícími s artilerií – výrobou střelného prachu, ovládním zbraní či organizací dělostřelectva v rámci armády. Patřily mezi jedny z prvních vojenských teoretických spisů šířených prostřednictvím knihtisku již od 20. let 16. století. V průběhu 16. století mezi nimi jednoznačně převládaly edice pozdně středověkého anonymního spisu *Feuerwerkbuch*, který byl vydán mezi roky 1529–1619 v nebyvale vysokém počtu 13 edic.² Jeho obsah se v průběhu let proměňoval, aby obstál v postupně se zvyšujících nárocích kladených na žánr. V 17. století bylo toto v základu zastaralé dílo nahrazeno novými spisy, které byly didaktičtější a které již k příslušnému tématu přistupovaly vědeckěji. Jejich autory obvykle byli vojenští důstojníci nebo příslušníci artilerie; čtenáře už nutně nepředstavovali zkušení dělostřelci znalí základů řemesla, ale i mladíci, kteří se připravovali na důstojnickou kariéru.

Pevnostní stavitelství zastoupené 62 tituly představuje nejpočetnější skupinu ve zkoumaném souboru knih, a to přesto, že po několika starších výjimkách došlo ke skutečnému boomu tohoto subžánru teprve na počátku 17. století. Příslušné publikace se věnovaly projektování a výstavbě pevností, jejich zajištění a obraně i obléhání a útoku na nepřátelské fortifikace. Až do počátku třicetileté války se jednalo především o práce italských a francouzských autorů, z nichž některé byly přeloženy do němčiny, ale mnohé byly publikovány ve francouzštině. Sepisovali je obvykle architekti nebo matematici, výjimečně vojenští důstojníci. Knihy pevnostního stavitelství byly většinou velkoformátové a bohatě ilustrované a sloužily tak mj. k reprezentativním účelům. Ve 40. letech 17. století se vedle nich objevily též spisky kapesních formátů.

Vojenská správa je předmětem 49 zkoumaných vojenských příruček. První knihy tohoto zaměření byly ve střední Evropě vytištěny ve 20. letech 16. století a až do přelomu století se jednalo o jeden z nejčastějších subžánrů militárních knih. Autory i předpokládanými čtenáři těchto spisů byli obvykle důstojníci a vojevůdci. Publikace se věnovaly právům a povinnostem jednotlivých osob u vojska, všeobecnému zajištění armády z hlediska platu a zásobování a organizaci života v táboře, v posádce nebo na tažení. Mnohdy obsahovaly otištěné vojenské řady konkrétních armád. Na začátku 17. století je nahradily knihy o vojenském umění. Vedle

---

² Ve zkoumaném souboru knih prvně jako: *Büchsenmeysterei*. Č. 1 v katalogu.

nich byla vojenská správa předmětem stále menšího množství titulů, až na konci druhé dekády 17. století tento subžánr ve střední Evropě na více než dvacet let v podstatě vymizel. Teprve ve 40. letech se znovu objevilo několik nových edic.³

Vojenské umění začalo být předmětem střeoevropských militární tisků na přelomu 16. a 17. století a záhy se stalo jedním z nejobvyklejších subžánrů raně novověkých vojenských příruček. Do roku 1650 jich v regionu, na nějž se tato práce zaměřuje, vyšlo 53. Knihy, které lze do této kategorie zařadit, potvrzovaly zvědečtění zájmu o militární problematiku. Jejich záměrem bylo informovat čtenáře o ideálním vybavení vojáků, způsobu výcviku a moderních válečných taktikách a strategiích, přičemž tyto poučky někdy doprovázely informace související s vojenskou správou. Stejně jako u fortifikačních knih se jednalo často o velkoformátové a hojně ilustrované publikace, jejichž funkce byla mj. reprezentativní. Předpokládanými čtenáři těchto knih byli především důstojníci a mladíci připravující se na důstojnickou kariéru. Asi polovinu z autorů příslušných publikací představovali důstojníci a vojevůdci, nezřídka se v tomto zaměření literárně projeví též (vojenští) architekti. Knihy o vojenském umění lze rozdělit do dvou skupin: Výcvikové manuály byly stručnějšími spisky zaměřenými pouze na popis ovládnání zbraní jednotlivcem nebo na cvičení vojenských jednotek. Rozsáhlejší analytická pojednání, která byla před polovinou 17. století častější, se kromě výcviku zabývala také dalšími aspekty zajištění vojska na tažení.

Vojenské příručky podle typu vojska

Osmá kapitola práce se zabývá orientací vojenských příruček na určité typy vojska, mezi něž lze počítat pěchotu, jezdectvo, dělostřelectvo a námořnictvo. Vyjdeme-li z typologie příslušných knih dle obsahu a formy, je třeba konstatovat, že většina titulů, které jsou předmětem zájmu této práce, se věnovala dobovým armádám všeobecně. Až na výjimky to platí pro traktáty o vojenství a knihy o vojenské správě či pevnostním stavitelství. Spisy o vojenské matematice se v některých případech zaměřovaly pouze na využití matematiky při organizaci pěchoty a jezdeckva, případně na její využití v rámci pevnostního stavitelství.

Specifické jsou z hlediska této výzkumné otázky knihy o vojenském umění. Celkem 21 z nich se zaměřovalo na pěchotu, 11 na jezdectvo a pouze zbývajících 21 titulů bylo všeobecných. Vedle pěchoty a jezdeckva bylo třetím typem pozemního vojska dělostřelectvo,

---

³ Jednalo se o opakovaně vydávané dílo přeložené z francouzštiny, které vycházelo tiskem ještě v druhé polovině století. Ve střední Evropě prvně vydáno ve dvou variantách: ROHAN, Henri de. *Der Perfecter Capitain*. Č. 209 (rozsáhlejší varianta) a 210 (zkrácená varianta) v katalogu.

na něž se orientovalo 41 publikací z celého souboru. Mnohé z těchto spisů by též bylo možné zařadit mezi knihy o vojenském umění, avšak v této práci byl aplikován odlišný přístup a dělostřelecké spisy byly vyčleněny jako samostatný subžánr. Výhradně na námořní vojsko se žádná ze zkoumaných publikací nezaměřovala.

Vojenské příručky podle země vydání

Cílem deváté kapitoly bylo charakterizovat tištěnou produkci vojenských příruček v různých geografických oblastech střední Evropy. Většina knih, které jsou předmětem zájmu této práce (176 z 227), byla vytištěna na území dnešního Německa. Proto byl tento region v deváté kapitole záměrně pomínut, jelikož primárně na něj je zaměřena většina charakteristik zkoumaného žánru v kapitolách ostatních. Vojenské příručky jsou charakterizovány podle oblastí totožných s územími současných evropských států, aby bylo možno specifikovat produkci hraničních pásem relevantních historických celků.

Do tří podkapitol jsou soustředěny informace o jednotlivých geografických oblastech: Do první spadají Rakousko, Švýcarsko a východní Francie. V Rakousku byly ve zkoumané době vytištěny pouze dvě vojenské příručky, z nichž ani jedna nepředstavovala typické zástupce žánru. Ve východní Francii (města Montbéliard a Štrasburk) bylo vytištěno 15 vojenských příruček. Fakt, že tato oblast v příslušné době spadala do německé jazykové oblasti, potvrzuje mj. skutečnost, že většina těchto knih vyšla v němčině, ačkoliv mnohdy se jednalo o překlady z francouzštiny. V případě 18 švýcarských tisků ze zkoumané doby němčina tak výrazně nepřevládá. Jejich jazyk a místa vydání zhruba odpovídají jazykovým oblastem Švýcarska: většina ženevských vojenských příruček byla francouzská, v ostatních tiskárnách převládala němčina. Autoři vojenských příruček vydaných ve Švýcarsku většinou působili jako matematici nebo architekti. Zkoumaný literární žánr byl v této zemi vnímán spíše jako součást dobové vědy než militární praxe.

Polsko, Litva a Ukrajina patří mezi regiony, kde se vojenské příručky šířily nadále především prostřednictvím rukopisů a kde se tisk zkoumaného žánru rozmáhal poměrně pomalu. Pokud se tamní autoři rozhodli pro rozmnožení svého díla pomocí pohyblivých liter, mnohdy tak učinili v některé ze západoevropských tiskáren. Z 11 zkoumaných knih bylo pět vytištěno v polštině, čtyři v latině a po jedné v italštině a němčině. Většina z těchto děl dosud nepřistupovala k vojenství jako k vědě, zatímco v produkci západoevropských a německých dílen byl vědecký přístup k tomuto oboru stále obvyklejší. Spisy z tohoto regionu pokračovaly v „tradičním“ středověkém přístupu k problematice. O tom svědčí relativně vysoký výskyt latinských děl a také fakt, že pět z nich lze zařadit do skupiny traktátů o vojenství. Po jedné

knize bylo vydáno na území dnešní Litvy a Ukrajiny, v obou případech se jednalo o území tehdejší Polsko-litevské unie.

Také v Česku bylo šíření tisků militárních příruček dosud spíše neobvyklé. Důvodem byla dostatečná obeznámenost cílové skupiny čtenářů s němčinou a případně též s dalšími evropskými jazyky a současně saturovanost místního trhu publikacemi z Německa či ze západní a jižní Evropy. Jedinou vojenskou příručkou, která na českém území mezi roky 1550 a 1650 vyšla, byla z němčiny přeložená publikace Lazara von Schwendi (1522–1583) vydaná v Praze krátce po začátku stavovského povstání roku 1618.⁴

Čtvrtá podkapitola se věnuje konkrétním místům tisku a shrnuje nové poznatky o jazyku vojenských příruček. V případě šesti zkoumaných tisků neznáme místo vydání, ostatní knihy byly vytištěny ve 48 různých lokalitách. V počtu militárních edic mezi nimi vyniká dobové centrum knižní kultury, Frankfurt nad Mohanem, kde jich bylo vytištěno 95. Ostatní místa za ním v kvantitě zaostávala – na druhém místě v tomto ohledu stojí další tiskařské centrum, Kolín nad Rýnem, kde jich bylo vytištěno pouze 13. Většina středoevropských vojenských příruček byla mezi roky 1550 a 1650 vydána v němčině, konkrétně se jednalo o 178 edic. Druhým nejobvyklejším jazykem těchto knih byla francouzština, v níž bylo publikováno 19 spisů, následovaná 12 latinskými díly.

Ilustrační aparát vojenských příruček

Vojenské příručky vytištěné ve střední Evropě mezi roky 1550 a 1650 byly obvykle ilustrovány. Pouze necelá šestina ze zkoumaného souboru 227 knih neobsahovala žádnou ilustraci. Ilustrační aparát, jemuž se věnuje desátá kapitola této práce, vznikl využitím tří různých grafických technik. Jednalo se o dřevořez, mědiryt nebo ilustrace složené z typografických značek. Z hlediska umístění a s ním související funkce lze ilustrace ve zkoumaných knihách rozdělit na úvodní, které se nacházejí na titulním listě nebo před ním, a na vyobrazení za titulním listem, které obvykle tvoří doprovod hlavnímu textu knihy.

Ilustrace v hlavním textu lze rozdělit do čtyř skupin z hlediska jejich souvislosti s výkladem. Nejběžnější z nich byly ilustrace naukové, které obrazovou složkou doplňují problematiku řešenou v textu. Druhou skupinou jsou ilustrace asociativní, jejichž téma je sice vojenské, ale nesouvisí přímo s problematikou, kterou řeší příslušný text. Poměrně výjimečně se ve vojenských příručkách objevovaly ilustrace z třetí skupiny – vyobrazení, jejichž námět s textem vůbec nesouvisí. Specifickou čtvrtou skupinu ilustrací, jimiž jsou některé

---

⁴ SCHWENDI, Lazarus von. *Discurs o Běhu Wálečném*. Č. 126 v katalogu.

ze zkoumaných knih opatřeny, představují portréty, které zobrazují většinou autory, adresáty dedikací nebo osoby zmíněné v textu – panovníky či učence. Ilustrace vojenských příruček byly zpočátku výhradně dřevořezové, od roku 1565 se vedle nich začaly v regionu střední Evropy objevovat též mědiryty a roku 1594 byla první ze zkoumaných knih opatřena ilustrací z typografických značek. V první polovině 17. století se stal nejčastější grafickou technikou užívanou k výrobě ilustrací vojenských příruček mědiryt.

Úvodní ilustrace doprovázely 144 ze zkoumaných knih. Jejich funkce byla současně estetická i komerční a realizovány byly prostřednictvím dřevořezu nebo mědirytu. Mohlo se jednat o jeden z pěti typů: dřevořez otištěný na titulním listu, mědiryt otištěný na titulním listu, mědirytovou borduru na titulním listu, mědirytový titulní list či mědirytový frontispis před titulním listem. Nejobvyklejším typem úvodní ilustrace knih, na něž se tato práce zaměřuje, je mědirytová bordura, jíž bylo opatřeno 71 edic, tedy takřka třetina zkoumaného souboru. Oproti tomu mědiryty na titulním listu, ryté titulní listy nebo frontispisy nebyly příliš časté a dřevořezy na titulním listu se objevovaly především na počátku zkoumaného období. Kompozice většiny úvodních ilustrací byla architektonická, obvykle ji doplňovaly vojensky stylizované postavy, panoplie a soubory dalších relevantních předmětů, které odkazovaly k vojenskému zaměření spisů.

Původci raně novověkých vojenských příruček

Zodpovědnost za vznik tisku každého vojenského manuálu měla zpravidla skupina osob, jimž se věnuje jedenáctá kapitola. Řeč je v ní především o autorech, tiskařích a nakladatelích, které obvykle známe jménem, méně pak o překladatelích a ilustrátorech, z nichž známe pouze některé.

Autoři se pod své militární spisy obvykle podepisovali, pouze 10 střeoevropských vojenských příruček vyšlo mezi roky 1550–1650 anonymně. Totožnost překladatelů je mnohdy též známá, avšak nejedná se o pravidlo. Na zkoumaném souboru knih se podílelo celkem 100 identifikovaných autorů. Většina z nich napsala vojenskou příručku samostatně, málokdo spolupracoval s dalším spisovatelem. Poměrně obvyklé však bylo přebírání informací ze starších děl žánru – většinou bez uvedení jejich zdroje. Méně často docházelo k tomu, aby spisovatel vydal cizí dílo pod svým jménem. Většina autorů knih, které byly v této práci zkoumány, napsala pouze jedinou militární knihu. Z plodnějších spisovatelů se proslavili především Leonhardt Fronsberger (kol. 1520–1575), autor šesti různých vojenských příruček, a Johann Jacob von Wallhausen (kol. 1580–1627), který sepsal osm různých vojenských manuálů. Díla každého z nich navíc byla publikována celkem v 16 edicích. Všichni autoři

zkoumaných militárních příruček byli muži, 48 z nich pocházelo z Německa. Jejich povolání nejčastěji souviselo s vojenstvím. Druhá podkapitola této části práce obsahuje biografické medailony nejvýznamnějších autorů vojenských příruček.

Tiskaři a nakladatelé militárních spisů zpravidla neměli ambici šířit osvětu v otázkách vedení války, jejich cílem obvykle bylo vydělat peníze na prodeji příslušných knih. Na zkoumaných vojenských příručkách se podílelo 91 identifikovaných tiskařů a tiskařských dílen. Více než dvě třetiny z nich působilo na území dnešního Německa, nejčastěji ve Frankfurtu nad Mohanem (26). Žádná z dílen se na výrobu vojenských příruček přímo nespecializovala. Na relevantním souboru knih se podílelo též 37 nakladatelů nebo nakladatelských korporací, jejichž sídlem byl také nejčastěji Frankfurt. Ani nikdo z nich se nezaměřoval výhradně na vydávání příslušného žánru. Mezi nejvýznamnějšími nakladateli vojenských příruček figurují především dva známé rody působící ve Frankfurtu, Feyerabendové a de Bry.

Proměny žánru v průběhu času

Předmětem dvanácté kapitoly je shrnutí vývoje vojenských příruček v průběhu let. První vojenské teoretické spisy vznikaly již ve starověku a některé z nich ovlivňovaly vývoj žánru i v následujících staletích. Např. na Flavia Vegetia Renata (4.–5. století) navazovali vojenští spisovatelé ve středověku i v raném novověku. Tradiční středověké spisy byly zaměřené primárně na vojenskou strategii a jejich cílem bylo především poskytnout rady vojevůdcům. Vedle nich vznikaly od pozdního středověku také tituly techničtějšího rázu orientované na novou technologii palných zbraní a pyrotechniky. V 70. letech 15. století se začaly šířit knihtiskem první vojenské příručky zaměřené na antické válečnictví. Ty, které se zabývaly moderním vojenstvím, se ve střední Evropě vydávaly tiskem od 20. let 16. století.

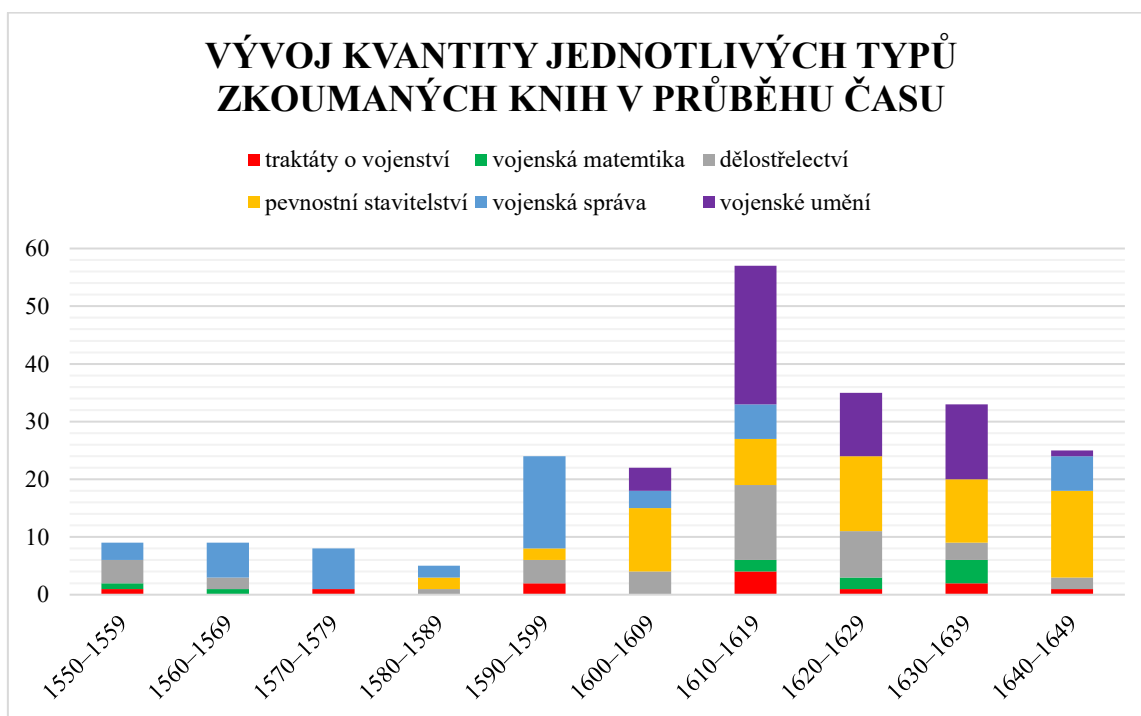
O skutečném rozvoji tohoto žánru lze v příslušném regionu mluvit teprve po roce 1550. V druhé polovině 16. století zde vyšlo několik traktátů o vojenství, knih o vojenské matematice a o pevnostním stavitelství. Na dělostřelectví se zaměřovalo 11 spisů, z nichž však většinu představovaly edice pozdně středověkého spisu *Feuerwerkbuch*.⁵ Nadpoloviční většinu střeoevropských militárních příruček v druhé polovině 16. století představovaly knihy o vojenské správě – jednalo se o 34 z 58 tehdejších titulů. Přes znatelný rozvoj tohoto zaměření militárních spisů, který pokračoval až do 90. let, došlo po přelomu století k zásadní změně.

---

⁵ Po polovině 16. století prvně vydán jako: *Büchsenmeysterei*. Č. 1 v katalogu.

Správní spisy o armádě takřka vymizely a byly nahrazeny knihami o vojenském umění, z nichž první v příslušném regionu vyšla tiskem teprve roku 1600.⁶

V první polovině 17. století bylo ve střední Evropě vydáno celkem 169 vojenských příruček. Počty jejich nových vydání postupně narůstaly zhruba až do roku 1620, kdy produkce žánru poklesla v souvislosti s třicetiletou válkou (1618–1648). Akcent žánru se po přelomu století posunul. Změnila se mj. četnost edic jednotlivých subžánrů. Období 17. století bylo dobou rychlého nástupu a ukotvení knih o vojenském umění. V průběhu první poloviny 17. století jich v regionu bylo vydáno 52, tedy necelá třetina celkového počtu tehdejších vojenských příruček. Druhou třetinu představovaly publikace o pevnostním stavitelství, jichž vyšlo 56. Poslední třetina vojenských příruček této doby sdružovala všechny ostatní typy publikací, tedy nepříliš početné traktáty o vojenství a knihy o dělostřelectví, vojenské správě a vojenské matematice.

Po roce 1650, tedy po konci třicetileté války, se žánr nadále vyvíjel. Opětovně byly vydány některé úspěšné spisy předchozích desetiletí, vznikala však i nová díla, která lze většinou zařadit do subžánrů vojenské matematiky, dělostřelectví, pevnostního stavitelství nebo vojenského umění. Mnozí autoři již nedisponovali osobní zkušeností s válečnictvím, své spisy spíše kompilovali na základě znalosti starších titulů, díky čemuž byli schopni vydávat militární

⁶ MORITZ, Hessen-Kassel. *Instruction: Was sich vnserer Bestellte Kriegsräthe vnd Diener verhalten sollen*. Č. 58 v katalogu.

publikace různého zaměření. Mezi spisy o vojenském umění převládly nad rozsáhlými analytickými pojednáními kratší výcvikové manuály, které mnohdy obsahovaly pouze stručný popis základní obsluhy zbraní či základního výcviku v jednotkách. Tato díla, která nebyla příliš kreativní, mnohdy vycházela anonymně, čímž se lišila od spisů příslušného žánru z předchozích desetiletí. Vedle obecných publikací s mezinárodní platností se postupně začaly objevovat také závazné knihy – předpisy určené konkrétnímu vojsku.

Přílohy

Nedílnou součástí předložené práce jsou také její přílohy. Jako první je zařazen *Katalog vojenských příruček vytištěných ve střední Evropě v letech 1550–1650*, který obsahuje záznamy 227 edic, jež byly předmětem zájmu disertačního projektu. Jedná se o *short-title* katalog, jehož záznamy byly vytvořeny s ohledem na katalogizační pravidla RDA, avšak některé normy byly přizpůsobeny potřebám této práce. Každý katalogizační záznam je opatřen pořadovým číslem, na něž se odkazují citace těchto děl v hlavním textu práce.

Přílohami 2–5 jsou soupisy autorů, překladatelů, tiskařů a nakladatelů vojenských příruček. U každé osobnosti jsou uvedena její životní data, případně jiná zjištěná datace. Soupisy autorů a překladatelů evidují jejich zemi původu a povolání, v případě překladatelů také relevantní jazyky. Soupisy tiskařů a nakladatelů uvádějí místa působení. Na samotný konec práce je zařazena obrazová příloha, jejímž cílem je ilustrovat zkoumanou problematiku.

Výběr nejvýznamnějších zdrojů k tématu:

BARKER, Thomas M. ed. *The Military Intellectual and Battle: Raimondo Montecucoli and the Thirty Years War*. New York: State University of New York Press, 1975.

BRACHTHÄUSER, Christian. „*Wie sich ein Fürst zum Krieg soll rüsten*“: *Die älteste Militärakademie der Welt*. Groß-Gerau: Ancient Mail Verlag, 2016.

HAHLWEG, Werner, ed. *Die Heeresreform der Oranier: Das Kriegsbuch des Grafen Johann von Nassau-Siegen*. Wiesbaden: Selbstverlag der Historischen Kommission, 1973.

HAHLWEG, Werner. *Die Heeresreform der Oranier und die Antike: Studien zur Geschichte des Kriegswesens der Niederlande, Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, Spaniens und der Schweiz vom Jahre 1589 bis zum Dreissigjährigen Kriege*. Berlin: Junker und Dünnhaupt, 1941.

HALE, John Rigby. *Renaissance War Studies*. London: Hambledon Press, 1985.

JÄHNS, Max. *Geschichte der Kriegswissenschaften, vornehmlich in Deutschland. Erste–Dritte Abteilung*. München: Oldenbourg, 1889–1891.

LAWRENCE, David R. *The Complete Soldier: Military Books and Military Culture in Early Stuart England, 1603–1645*. Leiden: Brill, 2009.

LENG, Rainer. *Ars belli: Deutsche taktische und kriegstechnische Bilderhandschriften und Traktate im 15. und 16. Jahrhundert. Band 1–2*. Wiesbaden: Reichert, 2002.

NOWAK, Tadeusz Marian. *Polskie wojskowe piśmiennictwo techniczne do roku 1764*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1961.

REMMERT, Volker. *Widmung, Welterklärung und Wissenschaftslegitimierung: Titelbilder und ihre Funktionen in der wissenschaftlichen Revolution*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2005.

ROBERTS, Michael. *The Military Revolution 1560–1660: An Inaugural Lecture Delivered Before the Queen's University of Belfast*. Belfast: Marjory Boyd, 1955.

ROGERS, Clifford J. *The Military Revolution Debate: Readings on the Military Transformation of Early Modern Europe*. Boulder: Westview Press, 1995.

SCHWAGER, Therese. *Militärtheorie im Späthumanismus: Kulturtransfer taktischer und strategischer Theorien in den Niederlanden und Frankreich, 1590–1660*. Berlin: De Gruyter, 2012.

SIKORSKI, Janusz. *Polskie piśmiennictwo wojskowe od XV do XX wieku*. Warszawa: Bellona, 1991.

SLOOS, Louis Ph. *Warfare and the Age of Printing: Catalogue of Early Printed Books from before 1801 in Dutch Military Collections: With Analytical Bibliographic Descriptions of 10,000 Works*. Leiden: Brill, 2008.

Databáze:

Bibliografia Staropolska [online]. Uniwersytet Jagielloński [cit. 27. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.estreicher.uj.edu.pl/home/>.

Das Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts (VD16) [online]. Bibliotheksverbund Bayern [cit. 27. 2. 2022]. Dostupné z: <http://www.vd16.de/>.

Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts (VD17) [online]. Deutsche Forschungsgemeinschaft [cit. 13. 2. 2022]. Dostupné z: <http://www.vd17.de/>.

GLN 15–16 [online]. Bibliothèque de Genève [cit. 27. 2. 2022]. Dostupné z: <http://www.ville-ge.ch/musinfo/bd/bge/gln/>.

Knihopis [online]. Národní knihovna ČR [cit. 13. 2. 2022]. Dostupné z: <http://www.knihopis.cz/>.

The Universal Short Title Catalogue (USTC) [online]. St Andrews University [cit. 13. 2. 2022]. Dostupné z: <https://www.ustc.ac.uk/>.

Publikační, akademická a pedagogická činnost:

Vlastní publikace k tématu:

- Vojenské umění a knižní kultura: Militární příručky první poloviny 17. století v kontextu středoevropské tiskařské produkce. In: KNAPČOKOVÁ, Stanislava, ed. *Knihy 2022: Zborník o problémech a dejinách knižnej kultúry*. Martin: SNK, 2022, s. 207–219.
- How to build a military camp: Simon Stevin's Castrametatio of 1617 and other period military handbooks. In: POULAIN, Maxime – BRION, Marc – VERBRUGGE, Arne, ed. *The Archaeology of Conflicts: Early Modern Military Encampments and Material Culture*. Oxford: BAR Publishing, 2022, s. 31–42.
- A Bestseller Among Artillery Handbooks of the 16th Century. *International Journal of Military History and Historiography*. 2022, s. 1–27. (Jako „advance article online“, vyjde rovněž v tištěném časopisu)
- How to build a redoubt? Instructions from military manuals of the Thirty Years' War. In: DRNOVSKÝ, Pavel – HEJHAL, Petr, ed. *Archeology of Conflicts*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2020, s. 83–98.
- Česká vojenská příručka z roku 1618. *ACTA MUSEI NATIONALIS PRAGAE Historia litterarum*. 2020, **65**(1–2), s. 44–52.
- Fortifikační příručky raného novověku ve střední Evropě. *Husitský tábor*. 2019, (23–24), s. 9–28.
- Šíření myšlenek raně novověké revoluce ve vojenství do střední Evropy prostřednictvím vojenských příruček Johanna Jacobiho von Wallhausena. In: HEILANDOVÁ, Lucie – PAVELKOVÁ, Jindra, ed. *Knížky naučení všelikého*. Brno: MZK, 2019, s. 49–68.
- Vojenské příručky raného novověku jako předmět výzkumu historiografie vojenství a knihovědy: Tisky středovýchodní Evropy v kontextu evropské produkce. *Vojenská história*. 2018, **22**(3), s. 61–80.
- Vojenské příručky jako prodejní artikl frankfurtských knižních veletrhů druhé poloviny 16. století. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav – VINTROVÁ, Tereza, ed. *Bibliotheca Antiqua 2017*. Olomouc: VKOL, 2017, s. 7–17.
- Bordury titulních stran vojenských příruček v knihovně Vojenského historického ústavu. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav – VINTROVÁ, Tereza, ed. *Bibliotheca Antiqua 2016*. Olomouc: VKOL, 2016, s. 7–14.
- Frontispisy a ryté titulní listy vojenských příruček první poloviny 17. století ve fondu Knihovny Vojenského historického ústavu v Praze. *Knihy a dějiny*. 2016, **23**(1–2), s. 147–164.

Další vlastní odborné publikace:

- *Biografický slovník českých zemí. Sv. 23–25*. Praha: Academia, 2020–2022. (Členka redakčního týmu, autorka vybraných hesel)
- *Nový dějepis pro SOŠ*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 2022. (Spoluautoři: Eva Jarošová, Antonín Kadlec, Vojtěch Kessler a Jiří Martínek)
- Ordinary Soldiers of the Estates' Army: Overlooked Participants in the First Phase of the Thirty Years' War. In: BŮŽEK, Václav, ed. *Der Böhmisches Ständeaufstand 1618–1620: Akteure, Gegner und Verbündete*. Münster: Aschendorff, 2021, s. 201–220.
- Women and Children in the Military Camps of the Thirty Years' War. *Historická demografie*. 2019, **43**(1), s. 21–46.
- Military Camps in Military Manuals. In: WILKINSON, Alexander S. – KEMP, Graeme J., ed. *Negotiating Conflict and Controversy in the Early Modern Book World*. Leiden: Brill, 2019, s. 163–177.

- Jak rozbít polní tábor u Čáslavi? Zamyšlení nad povahou polních táborů na základě dobových vojenských pouček. *Zprávy Včely Čáslavské*. 2018, **3**, s. 51–66.
- Obraz raně novověkých vojenských táborů na stranách dobových vojenských příruček. In: MATOUŠEK, Václav – SÝKORA, Milan, ed. *Válečné události 17.–19. století z interdisciplinární perspektivy*. Praha: FHS UK, 2018, s. 135–174.
- Historická knižní sbírka Ústavu dějin lékařství 1. LF UK v Praze. In: ŠKULOVÁ, Daniela, ed. *Kniha 2017: zborník o problémech a dejinách knižnej kultúry*. Martin: SNK, 2017, s. 166–175.
- Mušketyři za třicetileté války podle Johanna Jacobiho von Wallhausena; Raně novověké vojenské tábory a jejich zabezpečení. In: *Sborník Replikon: soubor vybraných přednášek z ročníků 2013–2016*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 2017, s. 21–28; 39–46.
- Vývoj zámecké knihovny na Hrádku u Nechanic koncem 19. a v první polovině 20. století. In: KARPÍŠEK, Jaromír et al. *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2017, s. 295–301.
- Provenienční průzkum zámecké knihovny na Hrádku u Nechanic. In: *Zprávy památkové péče = Journal of Historical Heritage Preservation*. 2015, **75**(2), s. 168–175.
- Vojenské právo za třicetileté války na příkladu vojenských řádů Maxmiliána II. a Gustava II. Adolfa. In: KRUŠINSKÝ, Rostislav – VINTROVÁ, Tereza, ed. *Bibliotheca Antiqua 2015*. Olomouc: VKOL, 2015, s. 140–145.

Publikace v tisku:

- Central European Infantry Handbooks in the Time of Early Modern Military Revolution. In: *Faces of war: Before the battle*. Łódź: University of Łódź, 2023. V tisku.
- Conflict. In: HENDRIKSEN, Marieke, ed. *A Cultural History of Technology. 4., The Age of Expansion and Enlightenment (1650–1800)*. London: Bloomsbury Academic, 2023. V tisku. (Spoluautor: Oleg Rusakovskij)
- Meč, anebo mušketa? Vojenské výcvikové manuály 17. století. In: CHVOJKA, Ondřej – KONRÁDOVÁ, Monika – TÖRÖK, Jan, ed. *Meč a člověk*. České Budějovice: FF JČU, 2023. V tisku.
- Military Rituals of a Ceremonial Nature: Recruiting and Mustering of Soldiers in the Time of the Thirty Years' War. In: HOLÝ, Martin – SEIDERER, Georg, ed. *Festlichkeiten in Zeiten des Krieges*. Berlin: Duncker & Humblot, 2023. V tisku.
- Možnosti vojenského vzdělávání středoevropské šlechty a měšťanských elit na počátku třicetileté války. In: KOLDINSKÁ, Marie, ed. *Rok 1618 – dveře všech béd: Začátek třicetileté války v transdisciplinární perspektivě*. Praha: NLN, 2023. V tisku.

Prezentace na konferencích bez publikačního výstupu:

- přednáška *Vojenské příručky raného novověku jako předmět zájmu vojenské historie, knihovnědy i reenactmentu* na 12. sjezdu českých historiků (Ústí nad Labem: 20.9.–22. 9. 2022).
- přednáška *Reflection of Military Camps on the Pages of Military Handbooks Used During the Thirty Years War* na konferenci *Transformations of Landscapes: the impacts and aftermaths of the Thirty Years' War* (Plzeň: 10.11.–13. 11. 2017).
- přednáška *Výzkum vojenství raného novověku optikou dějin knižní kultury* na 11. sjezdu českých historiků (Olomouc: 13. 9.–15. 9. 2017).

Granty, z nichž byl výzkum podpořen:

- Stipendium ACEF na dvouměsíční výzkumný pobyt na Oxford University 1. 10.–31. 11. 2022

- Stipendium CEE na měsíční výzkumný pobyt na Universität Wien 18. 10.–17. 11. 2021
- Historie mezi minulostí, současností a budoucností; program: Projekty specifického vysokoškolského výzkumu na UK, nositel a poskytovatel: Univerzita Karlova, 1. 1. 2020–31. 12. 2022.
- Historie – klíč k pochopení globalizovaného světa; program: Projekty specifického vysokoškolského výzkumu na UK; nositel a poskytovatel: Univerzita Karlova, 1. 1. 2018–31. 12. 2019.
- Raně novověké vojenské příručky středovýchodní Evropy; program: Grantová agentura UK; nositel a poskytovatel: Univerzita Karlova, 1. 1.–31. 12. 2018.
- Historie – klíč k pochopení globalizovaného světa; program: Programy Progres; nositel a poskytovatel: Univerzita Karlova, 1. 1. 2017–31. 12. 2021.

Pedagogická činnost:

- podíl na výuce předmětu *Informační a knihovnické služby* v ZS 2015/2016 a ZS 2016/2017
- vedení bakalářských prací na ÚISK FF UK:
  - Lucie Kučková: Obsahový průzkum historické knihovny: Zámecká knihovna Veltrusy (obhájeno 2023)
  - Josefina Veselá: Obsahový průzkum zámecké knihovny Mitrov (obhájeno 2021)
  - Hana Koňářiková: Výzkum raně novověkých lékařských tisků na zámku Staré Sedliště (neobhájeno, studentka zanechala studia)
- oponentura diplomních prací:
  - Ondřej Vodička: Tváře běsu: reprezentace války v pamětech vojenských profesionálů z let 1620–1649 (obhájeno na Katedře obecné antropologie FHS UK 2020)
  - Martin Lukeš: Plukovní kroniky v kontextu české prvorepublikové legionářské literatury (obhájeno na ÚISK FF UK 2017)

Odborná činnost:

- Doktorandka Oddělení biografických studií, Historický ústav AV ČR v. v. i., 2019–2022
- Členka komise programu VISK 7, 2018–2020
- Databázová specialistka Ústavu pro studium totalitních režimů, 2018–2019
- Vedoucí knihovnědného oddělení, Ústav vědeckých informací, 1. LF UK, 2015–2018
- Správkyně tzv. starého fondu knihovny, Knihovna Vojenského historického ústavu Praha, 2014–2019